

Teologia i Moralność, volumen 16(2021), numer 2(30)

doi: 10.14746/TIM.2021.30.2.5

ORCID: 0000-0001-6081-0134

MIECZYŚLAW OZOROWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Wydział Studiów nad Rodziną

Rodzina miejscem afirmacji życia i spełnienia człowieka w świetle nauczania Papieża Jana Pawła II

Wstęp

Pomimo zachodzących szybkich zmian społecznych w naszym kraju, rodzina nadal pozostaje podstawową komórką społeczną, która zapewnia ciągłość w przekazywaniu życia oraz podstawowych wartości kulturowych. Pozostaje ona nadal nadrzędną wartością (Podgórski 2008, 126). Zapewnia ona prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa i decyduje o jego jakości (Tyszka 1976, 5). Ze względu na swoje role i znaczenie społeczne małżeństwo i rodzina powinny być traktowane jako najwyższe dobro i wartość niezastąpiona (Zaborowska 2014, 71). Niestety rodzina poddaje się licznym zmianom, a normy, wartości i wzory zachowań ulegają modyfikacjom oraz ewoluują, podążając za współczesnym światem (Kiełb-Grabarczyk 2010, 83). Pomimo zmian środowisko rodzinne pozostaje nadal najlepszym i najważniejszym miejscem i fundamentem dla rozwoju człowieka tak pod względem biologicznym, jak również kulturowym i duchowym.

Jednym z najważniejszych wymiarów działalności rodziny jest odpowiedzialność za życie oraz służba życiu (Jan Paweł II 1981, 19). Według świętego Papieża Jana Pawła II rodzina jest wspólnotą życia i miłości (Majdański 2001), która opiera się na monogamicznym małżeństwie mężczyzny i kobiety. W sensie teologicznym rodzice jawią się jako współpracownicy samego Boga w przekazywaniu ludzkiego życia (Rdz 1,28). Dzieje się to wówczas, gdy przekazują życie i wychowują je zgodnie z Jego ojcowskim zamysłem (Sobór Watykański II 1965, 50). Miłość małżeńska i rodzicielska jest podsta-

wą i źródłem życia. Dzięki niej dziecko jawi się jako dar, który należy przyjąć z szacunkiem, ofiarnością i czcią, ponieważ jest osobą. Każdy członek rodziny, młody czy stary, zdrowy czy chory, powinien czuć się zaopiekowany i otoczony czułą troską (Jan Paweł II 1995, 92). W ten sposób rodzina staje się naturalnym miejscem afirmacji życia ludzkiego i zarazem pozwala na rozwój i spełnienie powołania człowieka. Święty Jan Paweł II w swojej encyklice *Evangelium vitae* wytyczył pewien program dla rodziny w tym zakresie.

1. Miłość źródłem życia

Papież Jan Paweł II wiele razy przypominał, że: „Rodzina jest pierwszą i podstawową ludzką wspólnotą. Jest środowiskiem życia i środowiskiem miłości. Życie całych społeczeństw, narodów i państw, Kościoła, zależy od tego czy cała rodzina jest pośród nich prawdziwym środowiskiem życia i środowiskiem miłości” (Jan Paweł II 1984, 126). Miłość małżeńska, jak również i rodzicielska, jest znakiem urzeczywistnienia miłości samego Boga. Rodzice stają się współpracownikami samego Boga, gdy przekazują życie i troszczą się o nie zgodnie z zamysłem Stwórcy (Sobór Watykański II 1965, 50).

Rodzina jako kołyska życia i miłości jest właściwym miejscem poczęcia, narodzin i rozwoju człowieka. To tu człowiek uczy się, co znaczy kochać i co znaczy być kochanym. To tu młody człowiek zdobywa doświadczenia w pierwszych relacjach międzyludzkich. To tu uczy się relacji między „ja” i „ty” oraz doświadcza rodzinnego „my”. To w rodzinie młody człowiek poznaje i wdraża się w cnoty społeczne, kulturowe, etyczne, duchowe i religijne, które są podstawą rozwoju każdej rodziny i społeczeństwa (Majkowski 1999, 391).

Rodzina jest szkołą miłości. W ten sposób uczy ona młodego człowieka przeciwstawiania się trendom indywidualistycznym, poprzez rozwój braterskich relacji i wzmocnienie więzi wspólnotowych (Orzeszyna 1999, 153-166). Miłość jest duszą rodziny. Istnieje ona tylko tam, gdzie ludzie składają wzajemny i bezinteresowny dar z siebie dla drugiej osoby („bezinteresowny dar osoby dla osoby” – Jan Paweł II 1984). Miłość nie ma ceny, nie można jej kupić ani zaskarbić. Jest ona podstawą wszystkich dalszych relacji społecznych. Jako podsumowanie nauczania papieża Benedykta XVI można zacytować zdanie z jego książki: „Miłość jest możliwa i możemy ją realizować, bo jesteśmy stworzeni na obraz Boga. Żyć miłością i w ten sposób sprawić, aby Boże światło dotarło do świata – do tego właśnie chciałbym zachęcić” (Benedykt XVI 2013, 84).

Według papieża Franciszka do pełnej afirmacji udanego i szczęśliwego życia potrzebne są wszystkie rodzaje miłości, łącznie z jej wymiarem erotycznym, namiętnym i emocjonalnym (Franciszek 2016, 152-153). Obrona

i promocja Ewangelii życia jest przejawem posługi miłości, która powinna się wyrażać przez świadectwo osobiste, wolontariat, działalność społeczną i zaangażowanie społeczne (Jan Paweł II 1995, 87). Ostateczną racją i sensem ludzkiego życia jest Bóg i Jego niezgłębiona miłość (Saj 2009, 172).

2. Rodzina „sanktuarium życia”

Jan Paweł II idąc za Konstytucją Duszpasterską o Kościele *Gaudium et spes* (22), nazywa rodzinę „sanktuarium życia” (Jan Paweł II 1995, 6, 11, 92). Jako taka rodzina jest szczególnie zagrożona i wymaga od wszystkich szczególnej troski, opieki i ochrony, aby była w stanie wypełnić swoją misję przekazywania życia oraz przezwyciężyć problemy, związane z przyjęciem nowonarodzonego życia (Jan Paweł II 1995, 88). Rodzina pełni niezastąpioną funkcję w kształtowaniu nowej kultury życia (Jan Paweł II 1995, 92).

Rodzice mają szansę odkryć, że dziecko jest największym skarbem, jaki mogą oni otrzymać od Boga. Tak zresztą potocznie i pieszczotliwie mówią rodzice do swojego dziecka: „mój skarbie”. Poczęte dziecko jest darem, a nie ciężarem czy „zawalidrogą”. Nie jest ono częścią ciała matki, ale posiada od początku swoiste życie osobowe. Nie jest ono własnością rodziców i nie mogą oni dowolnie decydować o jego przyjęciu lub odrzuceniu. Można powiedzieć, że to dzieci zaszczycają rodziców, gdy przychodzą na świat w ich rodzinie. „Bóg, który jest miłością i życiem, wpisał w człowieczeństwo mężczyzny i kobiety powołanie do specjalnego uczestnictwa w swojej tajemnicy osobowej komunii, w dziele Stwórcy i Ojca” (Kongregacja Nauki Wiary 1988, 3). Od momentu poczęcia dziecko powinno być traktowane jak osoba, której przysługują wszystkie godności i prawa człowieka – tak mocnymi słowami przypominał to Papież Jan Paweł II (Jan Paweł II 1995, 61). Integralność cielesna oraz życie są bezcennymi dobrami każdej osoby ludzkiej od momentu poczęcia. Życie ludzkie jest święte i nie należy ani do nas samych, ani do rodziców, ani do lekarzy, tylko do samego Boga (Pius XII 1949). Tylko Bóg jest Panem ludzkiego życia i nikt nie powinien mu grozić ani występować przeciw niemu od początku aż do naturalnej śmierci (Jan Paweł II 1995, 21; Ozorowski 1998, 23-26).

Rodzice cieszą się szczególnym szacunkiem i godnością ze strony swojego potomstwa. Godność ta płynie stąd, że są oni współpracownikami Boga w dziele stworzenia (*Katechizm Kościoła katolickiego* 2002, 372)¹. Jeże-

¹ „Poszanowanie tej godności należy się każdej istocie ludzkiej, gdyż są w niej zapisane w sposób niezatarty właściwa jej godność i wartość. Z drugiej strony, początek życia człowieka ma swój prawdziwy kontekst w małżeństwie i w rodzinie, w której zostaje ono poczęte poprzez akt wyrażający wzajemną miłość mężczyzny i kobiety. Prokreacja prawdziwie odpowiedzialna wobec mającego się narodzić dziecka winna «być owocem małżeństwa»” (Kongregacja Nauki Wiary 2008, 6).

li w domu panuje pozytywna atmosfera „za życiem”, która jest naturalnym przejawem afirmacji życia każdego człowieka w jego integralnej całości od początku do naturalnego końca, to nikomu z członków rodziny nie przyjdzie na myśl, by „usunąć ciężę” lub „skrócić” czyjeś życie (Niedźwiecka 2016). W domu rodzinnym dzieci uczą się, że są kimś całkowicie wyjątkowym wśród wszystkich istot żywych na świecie (Benedykt XVI 2009).

W rodzinie jest rzeczą naturalną, że każdemu dziecku, każdemu życiu ludzkiemu należy się szacunek, bezinteresowność i służba. Jeżeli tego zabraknie, człowiek jest traktowany pod względem wydajności, funkcjonalności i przydatności. Ceniony jest nie za to, kim jest, ale za to, co posiada. Życie ludzkie jest wówczas zagrożone, ponieważ jest traktowane jako produkt i towar (Jan Paweł II 1995, 23).

3. Rodzina miejscem wychowania

Afirmacja dziecka, jako najcenniejszego dobra, oznacza przyznanie mu prawa do rozwoju, do odpowiedniej opieki a przede wszystkim do miłości rodzicielskiej (Jan Paweł II 1981, 26). Rodzina w tym względzie ma prawo do pomocy ze strony instytucji państwowych i samorządowych. Nie można zabierać rodzinie prawa do wychowania swoich dzieci. Rodzina jest uważana za swoistą szkołę bez ławek i tablic, bez wykładów i prelekcji. Niemniej jednak codzienny przykład życia oraz trud budowania relacji rodzinnych i międzyludzkich przygotowuje do życia w społeczeństwie poprzez postawę wzajemnego szacunku i prowadzenie autentycznego dialogu. W rodzinie szczególnymi promotorkami kultury życia są kobiety, żony i matki, które ze względu na dar macierzyństwa są predysponowane do działania na rzecz przezwyciężenia wszelkich form dyskryminacji, przemocy i wyzysku (Jan Paweł II 1995, 99).

Rodzina uczy młode pokolenie afirmacji życia, uczy, że od wartości ekonomicznych ważniejsze są dobra ludzkie, duchowe i społeczne. To od rodziców dzieci uczą się, że osoby starsze i chore nadal zasługują na szacunek i troskę. Członkowie rodziny uczą umiejętności świętowania, solidarności oraz wzajemnego wsparcia w sytuacjach kryzysowych i trudnych (Krucina 1979). Nawet zasiadając do jednego stołu, dzieci uczą się społecznego wymiaru posiadanych i dzielonych dóbr oraz przyswajają sobie kryteria postępowania oraz stosownego stylu bycia. Dzięki temu możliwy jest rozwój społeczeństwa i uświęcenie członków rodziny (Fidelus 2008, 158-159).

Szczególnym sposobem afirmacji życia w rodzinie jest czas przeznaczony na odpoczynek i świętowanie (Benedykt XVI 2012). Ludzie nie żyją tylko po to, aby pracować, zarabiać, trudzić się i cierpieć. Pan Bóg ustanowił szabat dniem wolnym od pracy, aby także był czas na wypoczynek i świętowanie

(Rdz 2,2; Jan Paweł II 1998). Dla chrześcijańskiej rodziny takim dniem jest niedziela, kiedy powinien być czas na wspólną modlitwę, uczestnictwo w Eucharystii, a także czas dla członków rodziny, aby się lepiej poznać i zintegrować (Orzeszyna 2000, 671-680).

4. Rodzina miejscem przekazu wartości duchowych

Dla każdego chrześcijanina dom rodzinny powinien być nie tylko małym kościołem, ale również bezpiecznym miejscem schronienia, małym *paradisum*, gdzie można wrócić z utęsknieniem, radością i nadzieją. Dom rodzinny powinien być szczególnie miejscem afirmacji życia, jak bezpieczna przystań, gdzie człowiek może znaleźć wytchnienie po trudzie pracy i codziennej walce o przetrwanie. Za takim domem tęskni wielu ludzi, widząc w swoich domownikach największe wsparcie i najcenniejszą pomoc. Niewątpliwie dużo wymaga się od członków rodziny w tym zakresie, ale również jest to poważne zadanie do wypełnienia (Dyczewski i Wadowski 1998). Jest to zadanie o tyle trudne, że rodzina jako instytucja jest współcześnie mocno atakowana i deprecjonowana, a aktualny styl życia cechuje pogoń za dobrami materialnymi, kult ciała, chroniczny brak czasu, odcięcie od religijności oraz dążenie do zrobienia kariery zawodowej. Wydaje się to trudne do pogodzenia z życiem rodzinnym i duchowym. Według papieża Franciszka kryzys życia rodzinnego może zostać pokonany, o ile człowiek współczesny zachwyci się ponownie rodziną i zobaczy, że w niej może znaleźć spełnienie oraz odpowiedź na swe najgłębsze pragnienia i tęsknoty (Przeciszewski 2014).

Jan Paweł II w *Familiaris consortio* wyraźnie pisał, że jednym z zadań rodziny jest czynny udział w życiu, działalności i misji Kościoła (Jan Paweł II 1981, 49). Rodzina jako Kościół domowy jest miejscem kultu chrześcijańskiego oraz transmisji podstawowych wartości duchowych i religijnych (Ozorowski 2000, 159-174). Życie człowieka wierzącego koncentruje się wokół sakramentów, a szczególnie wokół Eucharystii (Jan Paweł II 1979, 20), która daje gwarancję codziennego trwania w miłości, uczciwości i wierności małżeńskiej (Grzeškowiak 1993, 247). O Eucharystii można powiedzieć, że jest najpiękniejszym sakramentem afirmującym życie, miłość i komunie osób.

Afirmacja życia wymaga zachowania zasad, które streszczają się w dziesięciu przykazaniach i ośmiu błogosławieństwach ewangelicznych. To tu znajdziemy podstawę do kształtowania postawy szacunku wobec życia, szacunku dla rodziców i krewnych, szacunku do swojego ciała. W ten sposób młody człowiek uczy się od swoich bliskich szacunku do środowiska naturalnego, kształtuje postawę braterstwa i tolerancji dla innych poglądów oraz postaw. To w rodzinie kształtowane jest młode sumienie do umiłowania sprawiedliwości

oraz następuje wychowanie do miłości, która sprzeciwia się traktowaniu swego ciała jako egoistycznego źródła przyjemności. Dziecko obserwując rodziców i starszych, przyswaja ich postawy, ale staje się także ich najsurowszym recenzentem oraz klarownym lustrem ich autentycznych intencji.

Świadoma swoich zadań rodzina chrześcijańska stawia zawsze Boga na pierwszym miejscu. To On jest źródłem życia i miłości, działania i odpoczynku. Kościół pomaga rodzicom w ich roli religijnego wychowania swojego potomstwa.

5. Rodzina miejscem szacunku i ochrony człowieka chorego, starego

Afirmacja życia oznacza również dowartościowanie osób starszych i chorych w rodzinie. Współcześnie wielu ludzi uważa, że są oni poważnym ciężarem i problemem dla młodych, nie pozwalając im na samorealizację. Jednakże Kościół ustami św. Jana Pawła II określa starość jako dar i powołanie do dawania świadectwa wiary i tradycji oraz nazywa ich nauczycielami życia i krzewicielami miłości (Jan Paweł II 1988, 45). Kościół prosi ludzi starszych, aby kontynuowali swoją misję apostołską, która nabiera oryginalnego charakteru ze względu na podeszły wiek (Skreczko 2013, 346). Jan Paweł II nazywał ludzi starszych „strażnikami pamięci zbiorowej” (Jan Paweł II 1999, 10). Pogodne i optymistyczne nastawienie osób starszych do życia pozwala dziadkom nawiązać specyficzną więź z wnukami, dzięki czemu najmłodsze pokolenie może skorzystać z ich mądrości życiowej i doświadczenia. W ten sposób następuje międzypokoleniowa transmisja dóbr materialnych i duchowych. Tym samym młodzież uczy się współżycia z różnymi ludźmi, co jest gwarancją na lepszą przyszłość (Dyczewski 1996, 122). Święty Papież Jan Paweł II określał starość jako dar, który umożliwia dawanie świadectwa wiary. Człowiek od początku aż do końca swego ziemskiego życia pyta o sens życia i odczuwa potrzebę samorealizacji i bycia szczęśliwym (Ratzinger 1983, 76).

Ludzie starsi i chorzy w sposób naturalny znajdują w członkach swojej rodziny wsparcie i odpowiednią pomoc. „Naturalnym środowiskiem przeżywania starości pozostaje to, w którym człowiek w podeszłym wieku czuje się «u siebie», wśród krewnych, znajomych i przyjaciół, oraz gdzie może być jeszcze w jakiś sposób użytecznym” (Jan Paweł II 1999, 13). W kochającej się rodzinie nie do pomyslenia jest, aby przyjść z pomocą cierpiącemu lub niedołącznemu człowiekowi, proponując mu eutanazję. Jan Paweł II przypominał, że każde naruszenie bezbronnego życia człowieka nienarodzonego, nieuleczalnie chorego, dotkniętego starością, jest najwyższym aktem przemocy, który pociąga ciężką odpowiedzialność przed Bogiem (Jan Paweł II 2004, 20-22). Prawdą jest, że wraz z wiekiem ludzkie ciało doznaje poważnych ograniczeń,

które wiążą się z chorobami i osłabieniem witalnym (Pastuszka 1999, 29-55). Niekiedy starość wygląda na drogę poniżenia człowieka, a on sam staje się jakby „nagi” i bezsilny (Poznański 2012, 26). Jako lekarstwo Kościół proponuje praktykę sakramentalną, modlitwę, lekturę Pisma Świętego, dzięki którym można odkryć źródła nadziei i godności człowieka. Dzięki osiągnięciu większej dojrzałości osobowej ludzie starsi uzyskują nowe możliwości dawania swego życia innym (Kozuchowski 1981). W Kościele, wokół nas jest wielu takich skromnych przykładów ludzi starszych, którzy swoim optymizmem, siłą duchową i wiarą potrafią zarażać innych oraz dodawać im odwagi do kontynuowania drogi wiary i miłości do życia. Sam św. Jan Paweł II był takim człowiekiem.

Święty Jan Paweł II na zakończenie *Listu do osób w podeszłym wieku* tak pisał o swoich przeżyciach w perspektywie śmierci: „Mimo ograniczeń mego wieku bardzo wysoko cenię sobie życie i umiem się nim cieszyć. Dziękuję za to Bogu! Pięknie jest służyć aż do końca sprawie Królestwa Bożego. Zarazem jednak głębokim pokojem napęła mnie myśl o chwili, w której Bóg wezwie mnie do siebie – z życia do życia! Dlatego wypowiadam często – i bez najmniejszego odcienia smutku – modlitwę, którą kapłan odmawia po liturgii eucharystycznej: *In hora mortis meae voca me, et iube me venire ad te* – w godzinie śmierci wezwij mnie i każ mi przyjść do Siebie. Jest to modlitwa chrześcijańskiej nadziei, która w niczym nie umniejsza radości obecnej chwili, a przyszłość zawiera opiece Bożej dobroci” (Jan Paweł II 1999, 17).

Za dar życia powinno się zawsze dziękować Panu Bogu i otaczać go troską od początku do ostatnich chwil tego życia. Dziękczynienie Bogu za dar życia jest jedną z form afirmacji życia. Brak takiego dziękczynienia jest przejawem braku radości życia, które świadczy o rozczarowaniu życiem i o tym, że nie chce się żyć. Dziękczynienie za otrzymane i dobrze przeżyte życie jest świadectwem prawdziwej radości i głębokiej przyjemności życia.

Zakończenie

Dwadzieścia pięć lat po encyklice Jana Pawła II *Evangelium vitae* stoimy nadal przed poważnymi wyzwaniem związanyymi z ochroną ludzkiego życia. Rodzina jest naturalnym miejscem, gdzie życie się zaczyna, rozwija i kończy. Tu uczymy się szacunku do życia oraz podstaw jego afirmacji. Każdy człowiek w sposób naturalny pragnie żyć, ale nie wszyscy to rozumieją. Wielu ludzi gubi się w konsumpcyjnym i indywidualistycznie nastawionym społeczeństwie. Kościół w tradycyjny sposób przypomina o szacunku do ludzkiego życia, które jest największym darem Bożym. Jednak niektórzy ludzie promują zupełnie inne formy ochrony życia, ekologii i świata, w których człowiek

jest traktowany bardziej jak pasożyt na ziemi, a nie korona całego stworzenia. Dla wielu współczesnych ideologów tradycyjna rodzina staje się nieistotna, a jej zadania przejmują inne instytucje społeczne i państwowe. Dzieje się to ze szkodą dla samej instytucji rodziny i dla samego ludzkiego życia.

Również według papieża Franciszka autentyczna ekologia ludzka powinna zawierać wymiar afirmacji życia oraz musi być wrażliwa na głos swojej planety połączony z wołaniem ludzi żyjących w niedostatku. Papież upomina się w swoim orędziu o człowieka, o ochronę jego życia od poczęcia do naturalnej śmierci, o jego wymiar duchowy i kulturę życia (Pisarek 2015).

W wymiarze afirmacji życia Kościół zachęca do pracy wychowawczej, która pozwala stawać się coraz bardziej człowiekiem, zachować szacunek do życia i nawiązywać prawidłowe relacje międzyosobowe (Jan Paweł II 1995, 97).

Kończąc, należy przypomnieć, że św. Papież Jan Paweł II prosił o budzenie sumień i o modlitwę za rodzinę, która jest „sanktuarium życia”. O tę modlitwę prosił wszystkie chrześcijańskie rodziny, ruchy, stowarzyszenia i wspólnoty (Jan Paweł II 1995, 84, 93, 100). Zachęcał również do przyjęcia postawy kontemplacji, rodzącej się z wiary w Boga Życia (Jan Paweł II 1995, 83). Modlitwa przybliży człowieka do źródła życia i uczy, jak autentycznie afirmować życie, które jest darem Bożym. Modlitwa, a zwłaszcza dziękczynienie, pozwala człowiekowi zasmakować istoty życia i odkryć mały rąbek jego istoty. Można powiedzieć, że bez modlitwy człowiek traci rozumienie sensu życia i przechodzi na stronę cienia, i powoli zaczyna sprzyjać kulturze śmierci. Podobnie papież Franciszek prosi o modlitwę, aby w rodzinach, w społeczeństwach i na całym świecie pozostała wrażliwość na wartość życia ludzkiego (Franciszek 2021).

THE FAMILY IS A PLACE OF AFFIRMATION OF HUMAN LIFE AND FULFILLMENT IN THE LIGHT OF THE TEACHING OF POPE JOHN PAUL II

SUMMARY

Twenty-five years after the Encyclical John Paul II *Evangelium vitae*, we are still facing serious challenges related to the affirmation of human life. The family is a natural place where life begins, develops and ends. It is a natural “sanctuary of life”. The church traditionally reminds us of respect for human life, which is God’s greatest gift. Contemporary Popes claim in their teaching to protect life from conception to natural death. The Church encourages educational work that allows you to become more and more human, keep respect for life and establish proper interpersonal relationships. The most beautiful dimension of life affirmation is thanksgiving.

Keywords: affirmation of life, the family, the protection of life, family education place

Słowa kluczowe: afirmacja życia, rodzina, ochrona życia, rodzina miejscem wychowania

BIBLIOGRAFIA

- Benedykt XVI. 2009. *Benedykt XVI w Angoli i Kamerunie, Spotkanie z katolickimi ruchami promującymi kobiety*, 22.03.2009. Dostęp: 30.01.2020. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/podroze/angola-2009.html
- Benedykt XVI. 2012. *List na VII Światowe Spotkanie Rodzin 2012*. Dostęp: 30.01.2020. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/listy/rodziny_mediolan_23082010.html
- Benedykt XVI. 2013. *Dlaczego wierzę? Przesłanie pontyfikatu 2005-2013*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Benedykt XVI do osób konsekrowanych*, red. Marek Saj. 1999. Kraków: Homo Dei, 172.
- Dyczewski, Leon. 1996. *Więź pokoleń w rodzinie*. Warszawa: ODISS.
- Fidelus, Anna. 2008. Funkcja wychowawcza rodziny w aspekcie przystosowania społecznego dzieci. W: *Małżeństwo i rodzina od Biblii po współczesność*, red. Andrzej Najda. Warszawa: Instytut Papieża Jana Pawła II w Warszawie, 157-164.
- Franciszek. 2016. *Adhortacja „Amoris laetitia”*.
- Franciszek. 2021. *Papież wzywa Polaków do troski o życie*, 24.03.2021. Dostęp: 30.07.2021. <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2021-03/papiez-audiencja-ogolna-do-polakow-24-03.html>
- Grześkowiak, Jerzy. 1993. *Misterium małżeństwa*. Poznań: Hlondianum.
- Jan Paweł II. 1979. *Encyklika „Redemptor Hominis”*
- Jan Paweł II. 1984. *Apel Jasnogórski, Jasna Góra, 5 czerwca 1979*. W: Jan Paweł II, *Musicie od siebie wymagać*. Poznań: W Drodze, 126.
- Jan Paweł II. 1981. *Adhortacja „Familiaris consortio”*
- Jan Paweł II. 1988. *Adhortacja „Christifideles Laici”*
- Jan Paweł II. 1995. *Encyklika „Evangelium vitae”*.
- Jan Paweł II. 1998. *List apostolski „Dies Domini, O świętowaniu niedzieli”*.
- Jan Paweł II. 1999. *List do osób w podeszłym wieku*.
- Jan Paweł II. 2004. Człowiek chory zawsze zachowuje swą godność: Do uczestników międzynarodowego kongresu lekarzy katolickich (20 marca 2004). *L'Osservatore Romano*, 25 (2004) 6/264, 20-22.
- Katechizm Kościoła katolickiego*. 2002. Poznań: Pallottinum.
- Kiełb-Grabarczyk, Dorota. 2010. Wpływ rodziny na system (anty)wartości współczesnej młodzieży. W: *Współczesna rzeczywistość w wybranych problemach społecznych*, red. Grażyna Durka, 83. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kongregacja Nauki Wiary. 1988. *Instrukcja „Donum vitae”*.
- Kongregacja Nauki Wiary. 2008. *Instrukcja „Dignitas personae”*.
- Kożuchowski, Józef. 1981. *Starość a dojrzewanie osobowościowe*. Lublin: Wyd. KUL.
- Krucina, Jan. 1979. Rodzina jako społeczność uświęcająca. *Chrześcijanin w Świecie*, 11 (1979) 3, 16-38.
- Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*, red. Leon Dyczewski i Dariusz Wadowski. 1998. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Majdański, Kazimierz. 2001. *Wspólnota życia i miłości. Zamyśl Boży o małżeństwie i rodzinie*. Łomianki: „Fundacja Pomoc Rodzinie”.
- Majkowski, Władysław. 1999. Rodzice: Fundament społeczeństwa. W: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. Edward Ozorowski. Warszawa-Łomianki: Wyd. ATK, 391.

- Niedźwiecka, Dorota. 2016. *Wychowanie do afirmacji życia*. Dostęp: 30.01.2020. https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PS/mrodzina201607_aborcja.html
- Orzeszyna, Jan 1999. Miłość normą życia rodzinnego. *Polonia Sacra* 21/3 (1999) 4, 153-166.
- Orzeszyna, Jan 2000. Niedziela dniem rodziny. W: *Śladami Boga i człowieka. Księga pamiątkowa ku czci ks. prof. dr. hab. Jana Kowalskiego*, red. Jan Orzeszyna, Kraków: Wyd. nauk. PAT, 671-680.
- Ozorowski, Edward. 1998. Obraz Boży. W: *Człowiek, osoba, pleć*, red. Monika Wójcik. Łomianki: Wyd. ATK, 23-26.
- Ozorowski, Mieczysław. 2000. Rodzina Kościołem Domowym w nauczaniu Jana Pawła II. W: *Ekologia rodziny ludzkiej*, red. Józef M. Dołęga i Jacek W. Czartoszewski, Olecko: Wyd. Wszechnicy Mazurskiej, Seria: Episteme t. 7, 159-174.
- Pastuszka, Józef. 1999. Starość człowieka: rozważania psychologiczne. *Ethos* nr 3, 29-55.
- Pisarek, Mateusz. 2015. Wyzwania dla współczesnego Kościoła w świetle encykliki „Laudato si” papieża Franciszka. *Studia Leopoliensia* 8, 457-467.
- Pius XII. 1949. *Przemówienie do uczestników IV Międzynarodowego Kongresu Lekarzy Katolickich (29 września 1949)*.
- Podgórski, Ryszard A. 2008. *Socjologia, Mikrostruktury*. Bydgoszcz–Olsztyn: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Poznański, Jacek. 2012. Czy starość udała się Bogu?. *Posłaniec Serca Jezusowego*, 11, 26.
- Przeciszewski, Marcin. 2014. *Papież Franciszek: Rodzina priorytetem dla Kościoła*. Dostęp: 30.01.2020. <https://www.niedziela.pl/artukul/11690/Papiez-Franciszek-rodzina-priorytetem-dla>
- Ratzinger, Josef. 1983. *Zeitfragen und christliche Glaube. Acht Predigten aus Münchner Jahren*. Würzburg: Naumann Verlag.
- Skreczko, Adam. 2013. Kościół z posługą ludziom w podeszłym wieku. W: *W trosce o teologię pastoralną i duszpasterstwo*, red. Wiesław Śmigiel. Lublin: Wyd. KUL, 346.
- Sobór Watykański II. 1965. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*.
- Tyszką, Zbigniew. 1976. *Socjologia rodziny*. Warszawa: PWN.
- Zaborowska, Agnieszka. 2014. Współczesna rodzina – kryzys czy przemiana?. W: *Tożsamość i posłannictwo rodziny*, red. Mirosław Brzeziński i Jarosław Jęczeń. Lublin: Wyd. KUL, 71-84.

Mieczysław Ozorowski – kapłan, prof. dr hab., urodził się w Białymstoku dnia 30 grudnia 1961 r. W latach 1987-1992 studiował we Fryburgu (Szwajcaria). Był uczniem o. prof. Christoha von Schönborna OP (obecnego kard. Wiednia). W 1992 r. osiągnął stopień doktora. Od 1993 r. zatrudniony w Instytucie Studiów nad Rodziną – wcześniej ATK, obecnie UKSW. W 2002 r. habilitował się na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie. W roku 2014 otrzymał tytuł profesora nauk teologicznych. Od 2010 r. jest Dziekanem Wydziału Studiów nad Rodziną UKSW w Warszawie.

Brał udział w licznych konferencjach naukowych. Jest autorem licznych artykułów z zakresu nauk o rodzinie, sakramentologii, teologii małżeństwa i rodziny oraz ekoteologii.